

УДК 94(438):341.43«185/192»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.24>

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКІВ ПОЛЬСЬКОЇ «ВЕЛИКОЇ ЕМІГРАЦІЇ» ПРОТЯГОМ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: КЛЮЧОВІ ЦЕНТРИ, НАПРЯМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Константинова Юлія,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин

Маріупольського державного університету

ORCID ID: 0009-0007-1399-340X

Стаття присвячена дослідженню діяльності європейських осередків польської еміграції ХІХ – початку ХХ століття, що сформувалися внаслідок поразки національно-визвольних рухів та репресивної політики Російської імперії. Розглядається феномен так званої «Великої еміграції», яка охоплювала не лише Європу, а й Америку, Австралію та інші регіони, проте основна увага зосереджується на європейських культурних центрах, що стали осередками міжкультурного діалогу та політичної активності поляків. Простежується роль польських еміграційних організацій у збереженні національної ідентичності, поширенні ідей панславізму та демократичних засад, формуванні нових моделей політичної взаємодії в контексті західноєвропейських суспільних процесів. Значна увага приділяється культуротворчій діяльності польських мігрантів, які активно впливали на формування стереотипів щодо Польщі та поляків у західноєвропейському суспільстві, зокрема у Великій Британії, Франції та Швейцарії. Особливо підкреслено внесок польської еміграції у розвиток видавничої справи, подорожньої літератури та перекладацької діяльності, що сприяло як поширенню знань про польську культуру, так і взаємному збагаченню з іншими європейськими націями. Особливий інтерес становить розгляд жіночого руху в емігрантському середовищі, який наприкінці ХІХ століття у США набув рис активної суспільної та політичної участі, поєднуючи національно-визвольні ідеї з емансипаційними тенденціями. У висновках наголошується, що еміграційний рух мав не менше значення для відновлення польської державності, ніж національно-визвольна боротьба на польських землях. Представники «Великої еміграції» стали лідерами Другої Речі Посполитої, а сформовані ними культурні й політичні практики сприяли утвердженню Польщі в європейському просторі. Авторка акцентує на необхідності подальших досліджень, зокрема аналізу українсько-польських контактів у середовищі діаспори у США та вивчення рецепції польської емігрантської періодики. Стаття відкриває нові перспективи для вивчення транснаціональних культурних процесів, ролі міграції у формуванні національної пам'яті та поширенні ідей свободи у європейському контексті.

Ключові слова: «Велика еміграція», Польща, панславізм, діалог культур, міжкультурна комунікація.

Konstantynova Yuliia. The activities of the centres of the Polish “Great Emigration” during the 19th and early 20th centuries: key centres, directions and trends

The article examines the activities of European centers of Polish emigration in the 19th – early 20th centuries, which emerged as a result of the defeat of national liberation movements and the repressive policies of the Russian Empire. The study focuses on the phenomenon of the so-called “Great Emigration,” which extended not only across Europe but also to America, Australia, and other regions, though particular attention is devoted to the European cultural centers that became hubs of intercultural dialogue and political activism. The paper traces the role of Polish émigré organizations in preserving national identity, spreading ideas of Pan-Slavism and democratic principles, and shaping new models of political interaction within the context of Western European social processes. Special emphasis is placed on the cultural and intellectual contributions of Polish migrants, who significantly influenced the formation of stereotypes about Poland and the Poles in Western European societies, especially in Britain, France, and Switzerland. The article highlights the importance of publishing activities, travel literature, and translation projects initiated by émigrés, which not only promoted Polish cultural heritage abroad but also facilitated mutual enrichment with other European nations. Of particular interest is the analysis of women’s activism in émigré communities, which in the late 19th century in the United States acquired features of active public and political engagement, linking national liberation ideals with the broader emancipation movement. The conclusions underline that the émigré movement was as crucial for the restoration of Polish statehood as the national liberation struggle within the Polish territories. Figures of the “Great Emigration” later became leaders of the Second Polish Republic, while the cultural and political practices they shaped paved the way for Poland’s integration into the European space. The author stresses the necessity of further research, particularly the study of Ukrainian-Polish interactions within diaspora communities in the United States and the reception of Polish émigré periodicals. This article opens new perspectives for exploring transnational cultural processes, the role of migration in shaping national memory, and the dissemination of ideas of freedom in the European context.

Key words: “Great Emigration”, Poland, Pan-Slavism, dialogue of cultures, intercultural communication.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Поразка національно-визвольного руху у підросійській Польщі відсунула справу відродження польської державності на понад півстоліття та викликала чергову хвилю репресій імперського уряду, що виявилася у посиленні русифікаційних тенденції, делегалізації національної освіти, припиненні діяльності низки просвітницьких товариств. Тисячі поляків-учасників Січневого повстання 1863 року опинилися за межами польських земель, намагаючись уникнути репресій з боку імперського уряду. Внаслідок цієї хвилі міграції як у Європі, так і за океаном утворилися значні осередки польського культурного життя, які не тільки сприяли збереженню національної ідентичності поляків та пам'яті про незалежну державність, але й стимулювали процеси міжкультурної комунікації за межами «імперських просторів» Габсбургів та Романових. Відзначимо, що згадані еміграційні осередки утворилися на фундаменті, що був закладений під час попередніх хвиль відтоку польської аристократії за кордон – наприкінці XVIII та у 30-х рр. XIX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культуротворча діяльність польської еміграції другої половини XIX століття традиційно приваблювала літературознавців та дослідників культурного процесу загалом (І. Горячок, Г. Асталаш) [1-2], однак українські історики зупинилися на цій проблемі переважно в контексті загальних курсів історії України, західних та південних слов'ян. Натомість, студіювання міжкультурних контактів польської еміграції, на нашу думку, сприятиме більш критичній ревізії діяльності українського визвольного руху, який розвивався, надихаючись ідеями та маніфестами польських емігрантських кіл у Франції, Італії та Швейцарії. Період після завершення наполеонівських війн і до початку XX століття в історії польської еміграції є суцільною прогалиною, яку останніми роками намагалися заповнити студії О. Іваненко (вплив Рісорджіменто на Центрально-Східну Європу) [4], Л. Демської-Будзуляк (огляд українсько-польських культурних зв'язків) [3] та концептуальні розвідки А. Портнова [5].

Отже, метою пропонованої публікації є характеристика діяльності основних європейських осередків польської еміграції періоду XIX – перших десятиліть XX століть.

Виклад основного матеріалу. У цій статті ми будемо торкатися явища, яке в історіографії отримало назву «Велика еміграція» – масовий відплив польського населення за межі етнічних земель внаслідок поразки визвольних повстань (перш за все, визвольного руху 1831 року). Перш за все необхідно наголосити, що «Велика еміграція» не тільки сприяла формуванню осередків вільного від імперського пресингу культурного життя за кордоном, але й допомогла зберегти дух боротьби за власну ідентичність, який зародився в ході визвольних повстань 1794, 1831 та 1863 рр. Цікаві аналогії щодо цього наводив польський дослідник П. Куліговський, який писав, що кожна революція супроводжувалася подорожжю у широкому сенсі цього поняття («Великий похід» Мао Цзедуна, подорож Південною Америкою Ернесто Че Гевари та ін.). Відродження польської державності у 1918 році також стало наслідком революційних подій, головним чином у Німеччині, тож «Велику еміграцію» можна за аналогією назвати тією подорожжю, що сприяла «підготовці» реставрації незалежної Польщі [11, s. 53; 12].

Стаття концентруватиметься, перш за все, на європейських осередках еміграції та культурної взаємодії, проте «Велика еміграція» також торкнулася Сполучених Штатів, Австралії, Бразилії тощо. Уряди держав, що приймали постійно напливаючі маси поляків різного соціального походження та рівнів достатку були не в захваті від тих ідей, які поляки «експортували» на Захід. Достатньо згадати, що саме польські лозунги та маніфести та лозунги підбурювали мешканців Парижу під час революційних ситуацій у 30-70-х рр. XIX століття. На відміну від інших мігрантів поляки відзначалися високим рівнем згуртованості та вмінням захищати свої права. Зокрема, у американському Портсмуті (Нью-Гемпшир) польські мігранти майже одночасно після прибуття організували осередки Громади польського народу та Демократичного польського товариства. Останнє існувало також у Британії [9, s. 114].

Проблема визначення мотивації, що спонукала до міграції часто спрощується і зводиться лише до побоювань щодо посилення репресій з боку імперських урядів по відношенню до активістів національно-визвольних рухів. Подібні пояснення лунають щодо всіх трьох основних хвиль «Великої еміграції». На нашу думку, варто більш детально розглянути весь комплекс факторів, що призводив до відтоку населення з етнічних польських земель. Усталені висновки про причини еміграції не спрацювують під час розгляду персональних кейсів. Наприклад, достатньо згадати адвоката І. Яцковського, який у 1854 році став громадянином Британії, проте вже після завершення Кримської війни спрямував до імператора Олександра II запит на дозвіл йому повернутися до Польщі. Запит було задоволено і Яцковський повернувся на Батьківщину, хоча був активістом повстання 1831 року та сприяв підготовці польського загону, що воював проти Росії на боці Османської імперії.

Наголосимо, що майже ніхто з мігрантів, що проживали у європейських країнах не розглядали їх як місце свого постійного перебування, а сприймали Францію, Швейцарію, чи Британію лише

як тимчасовий прихисток на шляху до повернення у разі сприятливої політичної ситуації. Тим не менш, польські біженці у Європі безпосередньо брали участь у формуванні стереотипів щодо поляків, багато з яких збереглися до сьогодні. В історіографії вони відомі як «вікторіанські стереотипи», хоча спільнота поляків у Британії була однією з найменш чисельних у порівнянні з іншими європейськими країнами. Поляки виставлялися жертвами крвожерливого режиму, що панував у Російській імперії та поборниками свободи думки та совісті. Така рецепція цілком влаштовувала міграційні осередки, бо сприяла інтеграції польських мігрантів до суспільства приймаючої країни. Хвилі міграції мали надзвичайно великий вплив на процеси міжкультурного обміну та діалогу між поляками та іншими європейськими націями. Зокрема, саме завдяки старанням мігранта Е. Рикачевського у Британській імперії почали регулярно видаватися польсько-англійські словники, граматики та розмовники. Перші подібні видання з'явилися вже у 1849–1851 рр. [14, р. 63–82].

Культурному обміну також сприяли тексти, що їх творцями виступали поляки-мігранти та які бажали розповісти про свої мандрівки співвітчизникам. Мова йде про публікації подорожніх нотаток, де фіксувалися особливості культури, звичаїв, мови тих європейських країн, де перебували їх автори. Таким чином поляки відкривали світ для себе, а Польщу світові. Особливий інтерес становить аналіз рецепції «далекої периферії» Європи. Справа у тому, що польські землі завжди сприймалися в якості периферії цивілізованого світу, в той час, як для поляків такою периферією були, наприклад, Іспанія та Португалія, які у XIX століття не можна зарахувати до впливових європейських держав.

Поляки, що опинилися у Португалії дуже чутливо ставилися до португальської історії з втратою державної незалежності, яка нагадувала їм свою власну. Той факт, що Португалія вже відновлювала власну незалежність у 1640 році сприймався польськими мігрантами як доказ того, що й у випадку Польщі таке можливе. У більшості європейських країн існувала тенденція ототожнювати португальців та іспанців, проте представники «Великої еміграції» завжди негативно ставилися до цих тенденцій і не підтримували у своїх творах. Достатньо згадати тексти Т. Трипліна, який виразно симпатизував португальцям, вважаючи, що об'єднання з іспанцями дасть можливість «меншій» нації вижити, зберегти свою ідентичність [6].

Для інших Португалія взагалі залишалася абсолютною «екзотикою», як, наприклад, для мандрівника XIX століття В. Лютославського, який, порівнюючи португальців з поляків завжди підкреслював їх «іншість», сприймаючи поляків як «норму» у плані культури, а «португальців» як щось, що асоціюється з незрозумілим, інакшим, ненормальним. Тим не менше, незважаючи на свою суб'єктивність, Лютославський намагався подолати почуття відчуженості та культурних бар'єрів. Його «іберійські» нотатки були видані у 1909 році у Варшаві та користувалися шаленою популярністю на батьківщині мандрівника [13]. Однак, подорожня література була радше винятком, аніж правилом для емігрантського середовища – більшість зосереджувалася на банальному виживанні в іноетнічному оточенні.

Особливе місце в історії польської еміграції в Європі займає Швейцарія. Ця маленька держава стала для поляків країною великих можливостей. У Швейцарії знайшли прихисток такі видатні поляки як Г. Сенкевич, Г. Нарутович, І. Падеревський. Окрім згаданих прізвищ варто відзначити велику масу польських мігрантів, що в історії залишилися безіменними, проте вони зробили значний внесок у розвиток швейцарської економіки – головним чином як некваліфіковані робітники й ремісники. Якщо говорити про актуальний стан речей то кількість польських мігрантів у швейцарських кантонах обмежується позначкою 18-20 тис. осіб. Справа у тому, що представники «Великої еміграції» не розглядали Швейцарії як нову батьківщину і повернулися до Польщі як тільки це стало можливим. Сучасні поляки у Швейцарії – це мігранти періоду другої половини XX століття, що вимушені були покинути країну внаслідок переслідувань нацистського та комуністичного режимів.

Швейцарці завжди дивилися на поляків «з гори», хоч і вбачали спільні риси польської та європейської культури, способу життя, особливостей розвитку суспільно-політичної думки. Головною проблемою у цьому патерналістському ставленні до мігрантів був невисокий рівень знань про поляків у швейцарському суспільстві, не дивлячись на той факт, що Швейцарія стала прихистком для польських опозиціонерів ще у XVIII столітті. Рівень життя у Швейцарії та в країнах Центрально-Східної Європи завжди сильно різнився, що позначалося на відносинах у ставленні до швейцарських та польських робітників. З відновленням Другої Речі Посполитої до Польщі повернувся майбутній польський президент Г. Нарутович, який відзначав, що проста покоївка у Швейцарії заробляє більше ніж міністр у Польщі.

Вище ми вже зазначали, що одним з найбільш знакових представників польської діаспори у Швейцарії був Г. Сенкевич, який був символом єднання для полків на чужині. Письменник помер незадовго до проголошення Другої Речі Посполитої і його смерть сприймалася як подія, що послабила «голос

поляків в еміграції». Мемуарист-мігрант Я. Скотницький писав, що після смерті Сенкевича польська культура на чужині осиротіла і залишився за великим рахунком лише І. Падеревський – видатний піаніст, а у майбутньому прем'єр-міністр незалежної Польщі [7].

У дослідженнях «Великої еміграції» майже завжди оминається гендерний контекст, однак жінки завжди були активними учасницями польських об'єднань, що особливо великого розмаху набуло у Сполучених Штатах наприкінці XIX століття. Такий сплеск активності, перш за все, був пов'язаний з емансипаційними тенденціями всередині американського суспільства. Цікавість жінок-емігранток до суспільного життя на першому етапі майже завжди асоціювалася з релігійними організаціями. При костьолах діяли так звані «Товариства Розарія», де жінки займалися збором грошей на ремонт храмів та організацією церковних шпиталів. Варто підкреслити, що суспільна та культурна активність жінок в еміграції була значно вище представлена у середовищі мігрантів з інших територій Центрально-Східної Європи – наприклад у чехів.

Наприкінці XIX століття польські жінки у США почали долучатися й до політичних організацій. Зокрема, у 1885 році делегати-жінки були присутні на з'їзді «Польського національного союзу» і виступили там з патріотичною промовою, в якій йшла мова про невідворотність реставрації незалежної Польщі в найближчому минулому. У 80 – 90-х рр. XIX століття патріотичні польські організації почали утворюватися у найбільших центрах польської еміграції у США, серед яких згадаємо Чикаго, Філадельфію, Детройт, Пітсбург тощо. Найбільш відомою серед цих жіночих асоціацій була чиказька «Центральна польська жіноча асоціація», заснована за ініціативою поетеси Т. Самолінської. Самолінська була однією з лідерок руху за емансипацію польських жінок у Сполучених Штатах.

Не можна також оминати увагою створення «Альянсу польських жінок» у США у 1900 році. Культурна сфера займала важливе місце серед основних напрямків діяльності цієї організації. Жінки-активістки опікувалися національною освітою для польських дітей у США, збирали гроші на відкриття шкіл, шпиталів, товариств вивчення рідної мови тощо. Жінки самі були зацікавлені у вступі до цих організацій, бо полька-активістка у правах зрівнювалася з жінкою-американкою. Принаймні такі ідею просував «Альянс польських жінок». Навіть у суто чоловічих товариствах (наприклад «Польський національний союз») почали створюватися жіночі секції [8, р. 72–75].

Міграційні процеси, що стали наслідком поразки польського національно-визвольного руху XIX століття стали одним з рушіїв поширення ідей панславізму в емігрантських осередках. Вони сприяли збереженню національної ідентичності, проте робили мігрантів вразливими з точки зору впливу панрусизму, оскільки Російська імперія претендувала на роль сили, що цементує слов'янський світ. Водночас, стикаючись з аналогічними західними моделями (панамериканізм, католицизм), панславізм негативно впливав на рецепцію поляків у Західній Європі та інших куточках світу, оскільки ідеї слов'янської єдності виразно конфронтували та навіть йшли в розріз зі згаданими тенденціями у західній суспільно-політичній думці.

Відзначимо, що у міграційних колах поширювалася абсолютно інша модель панславізму, ніж на польських землях. У Польщі з кінця XIX століття почали домінувати позиції прогерманських панславістів, які вважали, що збереження національної ідентичності позбавлених державності слов'янських народів можливе лише під протекторатом німців. Менш впливовими були вже згадані течії, в яких місце німців займали росіяни. Однак, в емігрантських осередках Франції та Швейцарії утворилася принципово нова ідея панславізму, орієнтована на лідерство польської нації у майбутньому панслов'янському конгломераті. Саме цей напрям згодом оформився у польській націонал-демократичний рух, що став одним з фундаментів для відновлення незалежної Другої Речі Посполитої.

Польські еміграційні кола надихалися месіанізмом А. Міцкевича, який вважав, що поляки більше за всіх послужили Європі, рятуючи її від османської експансії. На думку Міцкевича, тепер поляки можуть розраховувати на послугу від Європи, що має сприяти очищенню польських земель від загарбників та відновленню державності. Однак, месіанізм Міцкевича не довго був домінуючим в осередках «Великої еміграції». Проросійська аристократія А. Гуровського та О. Вельопольського все більш активно просуvala ідею рівноправної федерації росіян та поляків, на стійкість якої не вплинули навіть репресії у підросійській Польщі 60-х рр. XIX століття. Цікаво, що у Російській імперії ідеї федерації поляків та росіян відгуку не знаходили і така пасивність все більше зміщала фокус національно-визвольного руху в еміграції до відновлення державності, вільної від впливу сусідніх імперій [10, s. 78–80].

Висновки. Для відновлення польської державності та збереження національної ідентичності еміграційний рух мав таке ж значення, як і діяльність національно-визвольних угруповань на польських землях. Більше того, перші лідери національних урядів у Другій Речі Посполитій були вихідцями з «Великої еміграції». Серед таких діячів можна згадати І. Падеревського та Г. Нарутовича – прем'єр-міністра

та президента Другої Речі Посполитої відповідно. Не можна не згадати й численних суспільно-політичних організацій гуманітарного спрямування, мережа яких сягала Північної Америки – саме вони згодом найбільш голосно у західному світі заявили про необхідність відновлення незалежної Польщі як національної держави. Однак, на нашу думку, для майбутнього утвердження Польщі як держави, що тяжіє до інтеграції з Європою, мали ті процеси культурного діалогу, що були активізовані просвітниками в осередках «Великої еміграції». Це сприяло нівелюванню усталених історичних стереотипів про Польщу та поляків, формуванню усвідомлення загрози російського та германського експансіонізму тощо. Проблематика студіювання польської еміграції у бездержавний період має широкі перспективи подальшого дослідження. Ретельного аналізу вимагають малодосліджені аспекти контактів українських та польських емігрантських осередків у Сполучених Штатах, а також їх контакти з організаціями мігрантів з інших слов'янських країн. Відзначимо також необхідність звернути увагу на діяльність емігрантської періодики та рецепцію у ній ключових подій політичного та культурного життя метрополії тощо.

Література:

1. Асталаш Г. Інструментальна спадщина Ігнація Падеревського в аспекті національного колориту. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2025. № 46. С. 63–68. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.46.2022.258616>
2. Горячок І. Український вимір творчості польського романтика Юліуша Словацького. *Current Issues of Linguistics and Translation Studies*. 2025. Vol. 33. С. 59–62. <https://doi.org/10.31891/2415-7929-2025-33-11>
3. Демська-Будзуляк Л. Українсько-польські інтелектуальні зв'язки: виклики історії. *Київські полоністичні студії*. 2024. Т. XL. С. 311–333. <https://doi.org/10.17721/psk.2024.40.311-333>
4. Іваненко О. Відгомін Рісорджименто на теренах південно-західного краю упродовж 1860-х рр. у контексті розвитку міжнародних відносин у Європі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2024. Т. 33. С. 109–125. <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.109>
5. Портнов А. Польша та Україна: переплетена історія, асиметрична пам'ять. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2023. 128 с.
6. Bąk M. Overcoming Otherness: Polish Accounts from Nineteenth-Century Travels to Portugal. *Otherness in Literary and Intercultural Communication Crossing Borders, Crossing Cultures* / eds. C. O. Martins, C. R. Villar, M. Graziani. Cham: Palgrave Macmillan, 2024. P. 299–307. https://doi.org/10.1007/978-3-031-60978-7_19
7. Białokur M. Kierunek Szwajcaria, czyli kilka epizodów z dziejów polskiej emigracji u podnóża Alp na przełomie XIX i XX wieku. *Edukacja Kultura Społeczeństwo*. 2020. R. I. S. 9–27. <http://doi.org/10.34616/EKS.2020.1.9.27>
8. Dmuchała J. Polish Immigrant Women's Encounter with the New World. *Ad Americam. Journal of American Studies*. 2014. Vol. 15. P. 67–79. <http://doi.org/10.12797/AdAmericam.15.2014.15.06>
9. Kalemka S. Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831-1862. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971. 476 s.
10. Krzoska M. Historische Mission und Pragmatismus: Die slawische Idee in Polen im 19. und 20. *Osteuropa*. 2009. Vol. 59. No. 12. P. 77–94. <https://www.jstor.org/stable/44935035>
11. Kuligowski P. Podróż, utopia, rewolucja. *Czas Kultury*. 2012. Т. 3. S. 52–59.
12. Kuligowski P. Was it really „Great”? Some remarks on the intellectual history of the Great Polish Emigration. *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. Století*. 2019. Т. 2. P. 9–34.
13. Lutosławski W. Jak tanio podróżować. Wędrowki iberyjskie. Drozdowo – Jedwabne: Muzeum Przyrody Dwór Lutosławskich w Drozdowie – Fundacja Sztuk i Dialogu, 2021. 203 s.
14. Marchlewicz K. Why Britain? The Motives and Circumstances of Polish Political Refugees' Arrivals to the United Kingdom in the 1830s and 1840s. *Polish Culture in Britain Literature and History, 1772 to the Present* / eds.: M. A. Bowers, B. Dew. Cham: Palgrave Macmillan, 2023. P. 63–85. https://doi.org/10.1007/978-3-031-32188-7_4

Дата першого надходження статті до видання: 24.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026